ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ОМАР МОХАМЕД АЛІ АДРІС

УДК 323.25:321.7 (477)

НЕНАСИЛЬНИЦЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОТЕСТ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Львів–2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Бортніков Валерій Іванович,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, завідувач кафедри політології та державного управління.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Андрущенко Тетяна Вікторівна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій;

кандидат політичних наук, доцент
Дорош Леся Олексіївна,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин.

Захист відбудеться «29» вересня 2017 р. о 14.00годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.35.051.17 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79001, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 301.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «28» серпня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради В. В. Бунь

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність темидослідженнязумовлена важливістю вивчення ненасильницького політичного протесту як ефективного засобу боротьби за справедливість, оскільки його визначальною рисою, яка забезпечує масову політичну участь, – гуманні форми боротьби за свої права. Водночас, мирний демонтаж недемократичних режимів створює сприятливі умови для розбудови консолідованої демократії, що підтвердив досвід країн Центральної та Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI ст.

Загалом мирний шлях переходу до демократіїв Україні, який розтягнувся на чверть століття, затьмарено насильством у ході повалення режиму В. Януковича. Це вимагає переосмислення шляхів і засобів здійснення процесу демократичної трансформації, його спрямування в русло цивілізованих, політико-правових відносин.

Важливим чинником забезпечення ефективності протестних рухів є їх інституалізація. У цьому контексті особливий інтерес викликає діяльність позапарламентської опозиції як організованого суб'єкта протидії нинішній владі й носія альтернативних шляхів розвитку. Однак політична опозиція в Україні напередодні та під час подій на Євромайдані послідовно втрачала свій авторитет і привабливість для громадян, а діяльність окремих опозиційних партій у регіонах країни, скоріше, вносила розкол, ніж сприяла єдності української нації.

Ефективний масовий ненасильницький протест неможливийбез впливу громадянського суспільства. Тому його зрілість, відповідність інституційної структури запитам сьогодення – важливий чинник організації спротиву деспотичній владі та сприяння прогресивному поступу. Значну роль тут відіграють мережеві структури, які за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій здатні за короткий час мобілізувати великі маси людей. У цьому контексті науковий інтерес викликають не лише формалізовані інституції, а й самоорганізовані об'єднання громадян й ініціативи, де особливої уваги потребує аналіз структури і практики функціонування Майдану та Євромайдану.

Непересічне значення для нас має вивчення позитивного досвіду мирного переходу від авторитаризму до демократії, зокрема перебігу «кольорових» революцій у країнах Центральної та Східної Європи, а також окремі аспекти революційних подій у країнах Північної Африки та Близького Сходу вконтексті «арабської весни». Актуалізує дослідження й мала кількість наукової літератури, присвяченої комплексному дослідженню феномену ненасильницького політичного протесту в Україні на етапі демократичної трансформації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Інституційні зміни процесу демократичної трансформації в Україні» (протокол № 1 від 31.08.2016 р.).

Мета й завдання дослідження – обґрунтувати теоретико-методологічні засади роботи, дослідити правову базу, інституційну структуру і практику ненасильницького протесту в Україні на етапіпереходу від авторитаризму до демократії в контексті світового досвіду.

Мета дослідження зумовила постановку йпотребурозв'язання таких *завдань:*

- визначити основні напрями досліджень ненасильницького політичного протесту в зарубіжній і вітчизняній науковій літературі та окреслити перспективи вивчення цього феномену з урахуванням вітчизняного досвіду;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження ненасильницького політичного протесту в умовах демократичного транзиту;
- з'ясувати стан розвитку законодавчої, нормативно-правової бази ненасильницького протесту в Україні та її відповідність міжнародній практиці забезпечення прав і свобод людини в контексті права на мирний протест;
- окреслити інституційну структуру ненасильницького політичного протесту в Україні, особливості її становлення та розвитку;
- з'ясувати зміст соціокультурних чинників ненасильницького політичного протесту в Україні в контексті регіональної ідентифікації громадян;
- розкрити зміст і рушійні сили ненасильницького протесту в країнах Центральної та Східної Європи в умовах демократичної трансформації;
- охарактеризувати специфіку мирних протестів у країнах Близького Сходу та Північної Африки в контексті подій «арабської весни»;
- визначити спільне й особливе процесів здійснення ненасильницького політичного протесту в Україні та світі.

Об'єкт дослідження –феномен ненасильницького політичного протесту як одна з ефективних форм захисту прав і свобод людини та способів боротьби за владу.

Предмет дослідження – ненасильницький політичний протест в Україні на етапі демократичної трансформації.

Методологічну основу дисертації складають сукупність принципів, підходів, загальнонаукових і спеціальних методів досліджень. У викладі матеріалу здобувач керувався принципами об'єктивності, історизму та логічної послідовності. В основу роботи покладено системний, неоінституціональнийі нормативно-ціннісний підходи. *Системний підхід* давзмогу трактувати ненасильницький протест як складну систему суспільних відносин, що охоплює політичну, економічну, соціокультурну сфери, яка потребує регулювання на принципах законності права та справедливості. Підхідіз позицій*неоінституціоналізму*визначальний для з'ясування стану розвитку й характеру діяльності таких інститутів, як опозиція, політичні партії, формалізовані й неформалізовані громадські

об’єднання та ініціативи, завдяки яким в Україні стала можливою ефективна діяльність громадськості у форматі ненасильницького політичного протесту. *Соціокультурний підхід* дав змогувиявити мотивацію участі громадян України в мирних акціях протесту, їх ціннісні настанови в контексті регіональної ідентифікації.

Основу роботи також складають загальнонаукові методи пізнання. Дисертант використавметоди *аналізу* й *синтезу* для узагальнення інституційної структури та форм участі в акціяхненасильницького протестусуб’єктів суспільних відносин. Методи *індукції* й *дедукції*застосовано для виявлення регіональних особливостей і загальних тенденцій розгортання руху протесту в Україні.

Серед методів політологічних досліджень потрібно відзначити*біхевіоральний*метод, якийвикористано для з’ясування поведінки учасників масових акцій протесту в Україні возначений період. *Компаративний* метод дав змогу з’ясувати спільні й особливі риси організації та проведення мирних акцій протесту в Україні й світі в умовах переходу країн від авторитаризму до демократії.

Наукова новизна дослідження зумовлена метою та завданнями й конкретизована в таких положеннях:

Уперше:

- ненасильницький протест в Україні на етапі демократичної трансформації розглянуто як комплексну наукову проблему, яка передбачає аналіз його законодавчої, нормативно-правової бази, інституційної структури, чинників соціокультурної ідентифікації його суб’єктів як складної системи, що потребує відповідної координації та узгодження;
- з’ясовано стан законодавчого, нормативно-правового забезпечення ненасильницького політичного протесту в контексті світового досвіду. Доведено, що, попри формальну імплементацію міжнародних правових норм у сфері прав і свобод людини у вітчизняне законодавство, на сьогодні актуальне питання їх реального впровадження через прийняття спеціальних законів та підзаконних політико-правових актів. За відсутності в Україні закону, що регулює порядок організації та проведення мирних зборів, демонстрацій, пікетування, страйків й інших форм висловлення позиції громадян із певних питань, ця сфера суспільних відносин залишає широке поле для зловживань влади в напрямі обмеження прав та свобод громадян.

Уточнено:

- розуміння змісту інституційної структури ненасильницького протесту в Україні, оскільки поряд із традиційними інститутами: опозицією, політичними партіями, формалізованими громадськими організаціями, визначальну роль у поваленні недемократичних режимів відіграють органи й інститути самоорганізації населення – комітети, «майдани», «автомайдани», народні ради, загони самооборони тощо;

- відносний характер незалежності інститутів громадянського суспільства: політичні партії і самі владні структури майже завжди створюють нові механізми суспільно-політичної участі громадян, оскільки владні структури вимушені організовувати більш розвинуті мережі збирання інформації для забезпечення прийняття рішень в обстановці, де збільшуються можливості блокування з боку громадськості.

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про роль політичної опозиції в організації ненасильницького протесту в Україні. Якщо масові акції протесту під час Помаранчевої революції в Україні відбувалися значною мірою завдяки цілеспрямованій діяльності опозиції, то під час Революції Гідності 2013–2014 рр. політична опозиція намагалася опанувати стихійний масовий протест уже на етапі його відкритого протистояння з владою, тобто на завершальній фазі;
- розуміння того, що далеко не всі учасники акцій протесту, організованих політичними партіями, політично заангажовані, переконані прихильники ідейно-політичних доктрин чи програм, задекларованих партіями. Насправді значну частину учасників протестів складають люди, залучені в них за допомогою мобілізаційних чинників, найбільш поширенимиіз яких є вигода чи матеріальна винагорода.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення й висновки дисертації можуть бути використані для подальшого наукового розроблення проблеми функціонування руху ненасильницького політичного протесту. Матеріали дисертації можна також застосовуватив навчально-виховному процесі під час викладання соціально-гуманітарних дисциплін, а також у процесі підготовки навчально-методичної літератури з курсів «Політологія», «Теорія і практика громадянського суспільства», «Політична діяльність» та ін.Матеріали дисертації можуть бути корисними для партійних функціонерів, громадських діячів, керівників органів державної влади в їх роботі із забезпечення ефективного діалогу між владою й опозицією, спрямування протестної активності громадян у мирне русло та розв’язання конфліктів цивілізованим способом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертації апробовано на міжнародних та вітчизняних наукових конференціях: IX Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень», Луцьк, 12–13 травня 2015 р.; Днях науки на історичному факультеті СНУ імені Лесі Українки, Луцьк, 12–14 травня 2015 р.; IV Політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша, Луцьк, 14 травня 2015 р.; Міжнародній науково-практичній конференції «Право в період трансформації. Підстави правової держави в демократичних системах»,Луцьк, 23 листопада 2015 р.; Першій міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: законодавче регулювання та

практична реалізація», Київ, 24–25 листопада 2015 р.; VI Міжнародній науковій конференції: «Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи», 7–8 квітня 2016 р., Чернівці; V Всеукраїнських політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша», Луцьк, 14 квітня 2016 р.; VI Всеукраїнських політологічних читаннях імені професора Богдана Яроша, Луцьк, 11 травня 2017 р.

Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 11 публікаціях, із яких три – у фахових виданнях України з політичних наук, дві – у іноземному періодичному виданні політологічної тематики та шістьох тезах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел. Загальний обсяг роботи становить 221сторінку, 32 сторінки – список використаних джерел і літератури (263 найменування), 10 сторінок – додатки. Із них основний текст – 165 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано її мету та завдання, об’єкт і предмет дослідження, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію роботи та публікації, а також структуру дисертації.

У розділі 1**«Стан наукового розробленняйтеоретико-методологічні засади дослідження»**здійснено науковий аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури, розглянуто основні концептуальні моделі й теорії, що розкривають специфіку ненасильницького протесту як суспільно-політичного явища.

У підрозділі 1. 1*«Висвітлення проблеми ненасильницького політичного протесту в науковій літературі»* йдеться про те, що світоглядні засади ненасильницького протесту як теорії і практики, що довела свою ефективність, містяться вроботах, публічних виступах і проповідях засновників цього руху М. К. Ганді та М. Л. Кінга.Серед зарубіжних авторів, у творчості яких значне місце займає аналіз суспільної активності та колективноїпротестної поведінки в різних формах,варто відзначити доробок Г. Ле Бона, Т. Р. Гарра, Р. Дарендорфа, Г. Кітчельта, Р. Патнама,П. Сорокина,П. Штомпки та ін.

У контексті вивчення історичного досвіду використання різних форм ненасильницького протесту наприкінці XX – на початку XXI ст. значний науковий інтерес викликає монографія сучасних західних дослідників Е. Ченовет і М. Дж. Стефан «Чому ненасильницький спротив ефективний: стратегічна логіка громадянського конфлікту». Класичним у розробленні

стратегії й тактики ненасильницьких дій є розвідка Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи».

Серед зарубіжних вчених, які активно досліджували мирні протестивпроцесах демократичних трансформаціях країн Центральної та Східної Європи, варто виділити наукові розвідки Т. Еша, Д. Лейна, А. Міхніка, Д. Луджієва, В. Пречана, М. Ціхош та ін.

Окрему групу робіт,які стосуються аналізу європейського досвіду використання мирних форм протесту в ході демократичної трансформації складають праці російських дослідників, серед яких слід відзначити Е. Задорожнюк,Н. Коровіцину, Л. Ликошину, О. Майорову.Дослідженню причин демократичних трансформацій у країнах Арабського Сходу та Північної Африки присвячено праці інших російських дослідників, зокрема А. Васильєва, Л. Гайдукевича,Б. Долгова, А. Іващенка, А. Ківи,Е. Степанової.

Проблема ненасильницького протесту як масштабного соціального явища у вітчизняній науковій літературі ще не отримала адекватної наукової оцінки та висвітлення. Окремі аспекти цієї проблеми у свої роботах піднімали такі вітчизняні дослідники,як В. Бортніков, О. Владко, Є. Головаха, Г. Зеленько, А. Полухіна, О. Резнік, Н. Ротар,В. Степаненко, О. Чемшит та ін.

Вивчення масового ненасильницького протесту закономірно ставить питання про його соціально-економічну та політичну природу. Масові виступи проти панівного режиму – різновид соціального конфлікту й відображення суспільної кризи, що триває в країні. Проблеми сутності, виникнення та розв’язання конфліктів в умовах трансформації суспільства порушували в своїх працях такі вітчизняні дослідники, як І. Бекешкіна, О. Данільян, В. Котигоренко, О. Панькова і К. Іващенко, Г. Перепелиця, Т. Пояркова та ін.

Важливий складник дисертації – дослідження соціокультурних чинників ненасильницького протесту в контексті регіональної ідентифікації. Цей аспект проблеми викликає підвищену увагу вітчизняних учених, оскільки значні розбіжності між регіонами України створюють реальну загрозу єдності країни. Серед досліджень, присвячених вивченню означеної проблеми,варто назвати І. Кононова, О. Стегнія і М. Чурилова, Н. Черниш і О. Ровенчак та ін.

Окрему групу робіт вітчизняних дослідників присвячено узагальненню досвіду «кольорових революцій» та особливостей політичних протестів під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Серед них потрібно відзначити доробок Т. Бевз, О. Дащаківської, А. Колодій, А. Литвиненка, Ю. Мацієвського, Г. Почепцова, І. Стельмаха та ін.

Отже, проблема ненасильницького протесту – предмет уваги наукової спільноти багатьох країн. Найповніше вчені розробили теоретичні й практичні аспекти переходу країн Центральної та Східної Європи до демократії в межах концепції «демократичного транзиту». Особливу увагу тут приділено вивченню феномену «кольорових революцій», зокрема

Помаранчевої революції та Революції Гідності в Україні. Учені доклали багато зусиль і для з'ясування соціально-економічних, політичних, культурно-духовних засад «арабської весни» другого десятиліття XXI ст. Водночас, проблема аналізу й узагальнення досвіду ненасильницького протесту в Україні на сучасному етапі демократичного переходу потребує подальшого ґрунтовного розроблення.

У підрозділі 1.2 «Теоретичні й концептуальні моделі дослідження ненасильницького протесту» окреслено категоріальний апарат й теоретико-методологічні засади дослідження.

Протест громадського населення в мирний спосіб отримав у науковій літературі різні формулювання: «ненасильницький протест», «громадянський протест», «мирний протест», «ненасильницький рух опору» тощо. У дисертації означені дефініції використано як синоніми. Ненасильницький протест, як масове явище другої половини XX – початку XXI ст., має політичну природу й корелюється з «третьою хвилею демократизації». Цей процес пов'язаний із глобальними процесами руйнування колоніальної системи, розпаду світової системи соціалізму, запереченням авторитарних форм правління й переходу до демократії великої групи країн на різних континентах, що отримав визначення «демократичний транзит».

У дисертації наголошено, що теоретичні й концептуальні основиненасильства як ідеології та руху тісно пов'язані зі світоглядними засадами пацифізму, а також із релігійно-філософськими настановами багатьох церков і конфесій.Ненасильницький протест досліджено в контексті концептуальних моделей громадянського суспільства, соціології громадських рухів, соціально-психологічних концепцій колективної поведінки й відносної депривації, організаційної теорії мобілізації ресурсів та ін. Тут варто відзначити науковий доробок Дж. Александера, Е. Арато, Г. Ле Бона, С. Верби Т. Р. Гарра, Р. Дарендорфа, Дж. Кіна, Г. Кітчельта, Р. Патнама та ін.

У підрозділі здійснено типологію та класифікацію ненасильницького протесту, наведено приклади форм і методівйого здійснення. Методи політичного спротиву,за Дж. Шарпом, класифіковано за трьома категоріями: а) протест і переконання, б) відмова від співпраці, в) втручання. До методів ненасильницького протесту й переконання належать переважно символічні демонстрації, у т. ч. паради марші та пікетування. Відмова від співпраці поділяється на три підгрупи: а) відмова від соціальної співпраці; б) відмова від економічної співпраці, у т. ч. бойкоти, страйки; в) відмова від політичної співпраці. Методи останньої категорії передбачають ненасильницьке втручання за допомогою психологічних, фізичних, соціальних, економічних чи політичних засобів, наприклад, швидке ненасильницьке захоплення або паралельне здійснення влади. Загалом Дж. Шарп виділяє 198 таких методів.

Пояснення природи, форм і характеру здійснення ненасильницького політичного протесту в Україні певною мірою дає концепція «нового» або «сучасного» соціального конфлікту (Р. Дарендорф). По-перше, відбулася зміна основних суб'єктів соціального конфлікту. Робітничий клас саме як суб'єкт соціального конфлікту, а також соціальні групи, що входять до його

складу, кількісно і якісно змінилися. По-друге, якісно змінилися об'єкт і предмет соціального конфлікту. Сучасний конфлікт виникає з приводу різноманітних прав та їх забезпеченням, що проявляється в суперечності між громадянськими правами й економічним зростанням, якого недостатньо для забезпечення всіх тими правами, що закріплені за громадянами. По-третє, принципово змінилися засоби, форми йзагалом шляхи мобілізації та організації мас,прикладом чого є перетворення ЗМІ в суцільну комунікативну мережу з використанням не лише газет, радіо та телебачення, а й мобільних телефонів, комп'ютерів, Інтернету, факсу, електронної пошти та інших засобів комунікації.

У розділ 2**«Інституційні та соціокультурні чинники ненасильницького політичного протесту в Україні»** проаналізовано правову базу та інститути ненасильницького протесту в Україні, а також соціокультурні чинники, що визначають його регіональну специфіку.

У підрозділі 2.1 *«Законодавча, нормативно-правова база ненасильницького політичного протесту»* йдеться про те, що законодавчу, нормативно-правову базу ненасильницького політичного протесту в Україні можна поділити на три рівні. На першому рівні ця база створюється в межах загальних прав та свобод люди й має загальнообов'язковий для всіх характер (Конституція України, закони та постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України).Зокрема, у березні 2012 р., тобто через десять роківпісля виходу аналогічного закону 1992-го р., набув чинності новий Закон України «Про громадські об'єднання». Цей закон визначає правові й організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами України.

На другому рівні створюється відомча нормативно-правова база відповідно до функцій та обов'язків окремих державних органів й установ.

Третій рівень складають міжнародні політико-правові акти,які стосуються прав людини та основних свобод, у т. ч. право на мирні зібрання. У цьому контексті варто зауважити, що, відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, – частина національного законодавства України.

У підрозділі проаналізовано законодавство низки країн (Великобританія, Італія, США, Польща, Казахстан, Росія) щодо правового забезпечення проведення мирних зібрань. Верховна рада України багато разів намагалася ухвалити спеціальний закон про мирні зібрання, однак жоден із законопроектів не схвалено.На практиці це обертається залежністю свободи мирних зібрань від розсуду органів влади на місцях.

Простежується певна кореляція між рівнем демократичності політичного режиму й кількісними показниками судових заборон на проведення публічних заходів, що потребують дозволу з боку місцевої влади. За даними моніторингу Єдиного державного реєстру судових рішень, лише з 2009-го до 2015 р. суди заборонили або в інший спосіб обмежили понад 1100 мирних зібрань на всій території України.

У підрозділі2.2 *«Інституційна структура ненасильницького політичного протесту»* наголошено, щоінституційна структура ненасильницького протесту загалом похідна від політичної інституалізації суспільства, включно з державними та недержавнимиінститутами.Інституційним фоном розвитку протестних форм політичної участі громадян та їх впливу на політичну динаміку суспільства є діяльність політичної опозиції.За часів Помаранчевої революції опозиція показала себе як згуртована сила, здатна об'єднати велику кількість людей і виступити лідером ненасильницького протесту. Однак за часів правління режиму В. Януковича її роль у боротьбі з антинародним режимом зведено до мінімуму.

Важливе місце в структурі ненасильницького протесту займають опозиційні політичні партії, які сприяють організаційному оформленню руху ненасильницького спротиву, артикуляції й агрегації його вимог.Водночас не всі учасники акцій протесту, організованих політичними партіями, є переконаними прихильниками ідейно-політичних доктрин чи програм, які декларують партії. Насправді значна частина учасників протестів задіяна в них за допомогою мобілізаційних чинників, найбільш поширеним із яких – вигода чи матеріальна винагорода.

Сучасний дискурс передбачає розвиток громадянського суспільства поза діяльністю мережі неурядових організацій та асоціацій,наочне підтвердження чому – інституалізація громадянської активності під час Революції Гідності у формі майданів, автомайданів, загонів самооборони, комітетів громадської люстрації та ін.Євромайдан, порівняно з Майданом 2004 р., відрізнявся більшою спонтанністю й синергією, здатністю до самоорганізації людей, які уособлювали не лише різні соціальні та демографічні групи, а й були носіями відмінних цінностей і політичних поглядів. Євромайдан перетворився зі сцени артикуляцій звинувачень влади на осередок мобілізації людей на боротьбу проти чинного режиму.

Отже, інституційна структура ненасильницького протесту рухома і залежить насамперед від «якості» громадянського суспільства, опозиції та політичних партій. Політична опозиція в Україні після Помаранчевої революції та Революції Гідності, послідовно втрачала свій авторитет і привабливість для громадян як рушій та інститут організації масового ненасильницького протесту, свідчення чому – певне дистанціювання активістів Євромайдану від лідерів опозиційних політичних партій під час народного повстання й особливо після їх зради вимог Євромайдану після президентських і парламентських виборів.

У підрозділі 2.3 *«Соціокультурні чинники політичного протесту у контексті регіональної ідентифікації громадян»* показано відмінності регіональної ідентифікації учасників протестів за соціокультурною ознакою.

Інтегральним показником суспільного благополуччя є міра задоволеності людей своїм життям. Однак безпосередньої залежності незадоволеності життям із соціальними вибухами не простежується. На думку соціологів, це може бути пов'язано не з відсутністю цієї залежності, а

з полярністю суспільних настроїв українських громадян:коли одні відчувають незадоволеність і протестують, інші, навпаки, задоволені, тому загалом сумарна картина в цьому сенсі невиразна.

Досвід регіоналізації України засвідчує домінування на окремих територіях країни регіональної ідентичності, яка породжує сепаратистські настрої,а в інших країнах регіональна ідентичність часто існує паралельно, а не всупереч національній.За свідченням учених, акції протесту, що відбулися наприкінці 2013-го – на початку 2014 р. за своїм змістом мали ціннісне спрямування. Натомість економічні чинники були другорядними.

Результати соціологічних досліджень засвідчують наявні суттєві розбіжності з питань мови, визначення громадянської та регіональної самоідентифікації, у геополітичному вимірі – у прихильності до цивілізаційного самовизначення між Заходом і Сходом.Упродовж останньогочасу частка прихильників приєднання України до союзу Росії й Білорусі неухильно зменшувалася йу підсумку скоротилося більш ніж удвічі. Позитивна динаміка простежується й у становленні населення до вступу до ЄС та НАТО.Структура регіональних розмежувань за етнокультурною ознакою яскраво проявилася серед учасників масових акцій протесту під час Помаранчевої революції та Революції Гідності.

Розділ 3 **«Ненасильницький політичний протест в Україні в контексті світового досвіду»** розкриває спільне й особливе масових протестнихакцій в Україні та світі під час трансформаційних змін.

У підрозділі 3.1 *«Зміст і рушійні сили ненасильницького протесту в країнах Центральної та Східної Європи в умовах демократичної трансформації»* узагальнено досвід «кольорових революцій» у країнах ЦСЄ.Зокрема, проаналізованодіяльністьопозиційного руху «Солідарність» у Польщі, концепцію «нового еволюціонізму» або «самообмежувальноїреволюції» А. Міхніка, діяльності опозиційних сил на чолі з В. Гавелом у Чехословаччині та ін. Як наслідок, ідеологія і традиція ненасильства демократичної опозиції в Східній Європі спричинила «договірні революції» в Польщі та Угорщині, «оксамитові революції» в Чехословаччині й НДР, «співаючі» революції в Прибалтиці, мирний перехід у Болгарії.

Мирний перехід від авторитаризму до демократії унаслідок реалізації політики ненасильницького протесту в країнах ЦСЄ включав низку послідовних етапів, а також реалізацію заходів, процедур і технологічних прийомів, що мали національну специфіку. Водночас усі вони зводилися до лібералізації тодішнього політичного режиму, відміни монополії комуністичної партії на владу й створення правових засад політичного плюралізму, проведення виборів на альтернативній основі, легалізації політичної опозиції та реабілітації жертв політичних репресій, інституалізації громадянського суспільства, забезпечення певної свободи ЗМІ, поглиблення діалогу між владою та опозицією тощо.

У підрозділі 3.2 *«Специфіка мирних протестів у контексті арабської весни»*показано соціально-економічні, політичні передумовий наслідки революційних змін у країнах Північної Африки та Близького Сходу.

Серед економічних причин учені виділяють надмірне втручання держави в економіку арабських країн, зволікання з проведенням реформ консервативними й авторитарними режимами, відсутність прозорості банківської системи, низькі темпи експорту, що разом призводило до зниження темпів розвитку економіки.До соціальної групи причин належать високі темпи приросту кількості населення. Цей демографічний чинник посилюється проблемами високого рівня безробіття, низького рівня грамотності громадян і розвитку науки, збільшення частки зубожілого населення, високого рівня корупції, відсутності «соціальних ліфтів» тощо.

Окрім загальних базових причин соціальних потрясінь в арабських країнах Північної Африки йБлизького Сходу,варто виокремити низку чинників, притаманних лише окремим державам. Так, у Ємені та Лівії однією з причин громадянських воєн був племінний фактор.Одна з передумов соціальних хвилювань у Тунісі – невдоволення середнього класу цієї країни погіршенням свого матеріального становища внаслідок світової економічної кризи. Специфічною причиною соціальних заворушень у Єгипті стала наявність величезної кількості молоді, невдоволеної своїм становищем, зокрема через неможливість працевлаштування.

Швидше, як виняток, ніж правило мирного переходу влади унаслідок консенсусу головних політичних сил, можна охарактеризувати політичні події в Тунісі. «Жасминова революція» в цій країні дала поштовх аналогічним акціям протесту в інших арабських державах.Туніський досвід, як і туніська модель розвитку, має принципово велике значення для арабського світу. Вони переконливо доводять, що іслам та демократія принципово сумісні, а дилема «секуляризм проти ісламу» зазнала поразки й поступово замінюється на згуртування спільних зусиль головних політичних акторів навколо розв’язання доленосних проблем розвитку.Мирний перехід владивідбувся йу Єгипті, де після тритижневих масових маніфестацій протеступрезидент Х. Мубарак пішов у відставку, а влада перейшла до Вищої військової ради збройних сил.

«Арабську весну» спричинила низка чинників серед яких, зокрема, такі: загострення кризи між державою, владою й суспільством, між етнічними та конфесійними групами; відсутність механізмів і каналів впливу суспільства на процеси управління державою; активізація інституцій громадянського суспільства та окремих груп населення загалом у боротьбі за покращення соціально-економічних умов життя, протидії корупції, організацію чесних виборів; пошук нової моделі суспільного устрою.

У підрозділі 3.3 *«Спільне та особливе масових акцій ненасильницького політичного протесту в Україні та світі»* показано, щоформи й наслідки ненасильницького протесту в Україні мають багато спільного з масовими виступами населення проти влади в інших країнах світу. Водночас йому

притаманні й певні особливості, що зумовлено соціокультурними чинниками та перебігом політичного процесу в країні.

Масові фальсифікації, використання адміністративного ресурсу, перешкоджання опозиційним силам і, навпаки, створення переваг для провладних політичних сил у проведенні виборчої кампанії – усе це здатне спровокувати масові акції протесту в різних формах, як це сталося під час Помаранчевої революції в Україні.Інша спільна риса багатьох «кольорових» революцій – оформлення вуличних виступів як карнавалу або свята.

Спільною ознакою масових рухів ненасильницького протесту в Україні та світі є активна участь в акціях непокори молоді та студентства, а також горизонтальна, неієрархічна структура зв'язків, яка функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів – соціальних мереж в Інтернеті, унаслідок чого підвищується незалежність перебігу акцій протесту від ступеня висвітлення їх у ЗМІ;децентралізований характер ненасильницького руху, відсутність, як правило,справжніх лідерів, що, своєю чергою, знижує можливість ведення переговорного процесу між ним і владою;значна дистанція між новоствореними рухами протесту й сталими інститутами громадянського суспільства (профспілками, неурядовими організаціями), а також політичними партіями, що не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їхнього перебігу.

Специфіка протестної активності в Україні полягає в її певній алогічності, коли сплески масових акцій протесту не збігаються з масовими суспільними настроями, пов'язаними з падінням рівня життя або невдоволенням діями влади. Особливо яскраво це проявилося 2004 р., коли напередодні політичного вибуху, що ввійшов в історію як Помаранчева революція, жодна із соціологічних служб не фіксувала готовності людей до акцій протесту.

ВИСНОВКИ

1. Проблема ненасильницького протесту як напрям політичної боротьби людей за свої права міждисциплінарна за своїм змістом, тому її вивчають учені різних спеціальностей, насамперед політологи, соціологи, юристи, психологи. Предметом особливої уваги зарубіжних і вітчизняних учених ставали проблеми демократичної трансформації та суспільно-політичних криз наприкінці XX – у перші десятиліття XXI ст., що ввійшли в історію під назвою «оксамитових», «кольорових» революцій, «арабської весни» тощо. Значну увагу дослідники приділили подіям Помаранчевої революції, Революції Гідності, вивченню феномену Майдану та Євромайдану. Ученіакцентовали увагу на інституційних чинниках політичного протесту, соціально-економічних та культурних умовах і передумовах розгортання масових рухів протесту, технологіях і формах мобілізації людей, зовнішніх впливів на їх поведінку тощо.

Водночас, за рідким винятком, поза полем зору вчених залишився процес дослідження законодавчого, нормативно-правового забезпечення проведення акцій ненасильницького протесту в Україні на

загальнонаціональному й регіональному рівнях. Потребує подальших ґрунтовних досліджень регіональна специфіка причин та факторів, що породжують масове незадоволення і політичний протест, його рушійні сили, а також шляхи мирного виходу зі складних конфліктних ситуацій, у які потрапляють регіональні спільноти і держава загалом.

2. Теоретичні й концептуальні засади ненасильства як ідеології та руху спротиву деспотичній владі органічно пов'язані з релігійно-філософськими настановами та ідеями пацифізму. До концептуальних засад ненасильницького протесту потрібно віднести концепції колективної поведінки, депривації, соціології рухів, теорії соціального конфлікту та ін. Проблема мирного протесту як ефективного засобу режимних змін займає важливе місце в теорії «демократичного транзиту» – наукового обґрунтування закономірностей і принципів переходу низки країн від авторитаризму до демократії. Ненасильницький протест імпліцитно присутній у діяльності громадянського суспільства, відповідно, аналіз сучасних моделей громадянського суспільства та перспектив його розвитку в умовах глобалізації, займає важливе місце в розробленні теоретико-методологічних засад роботи.

3. Законодавча, нормативно-правова база ненасильницького протесту в Україні перебуває в стані становлення. Вона складається з норм вітчизняного законодавства, насамперед Конституції України та інших політико-правових актів, у т. ч. міжнародних. Попри формальну імплементацію міжнародних правових норм у сфері прав і свобод людини у вітчизняне законодавство, актуальне на сьогодні питання їх реального впровадження через прийняття спеціальних законів та підзаконних політико-правових актів. За відсутності в Україні закону, що регулює порядок організації та проведення мирних зборів, демонстрацій, пікетування, страйків й інших форм висловлення позиції громадян із певних питань, ця сфера суспільних відносин залишає широке поле для зловживань влади в напрямі обмеження прав громадян на свободу мирних зібрань. Необхідною умовою реалізації права громадян на мирний протест є конструктивний діалог із владою, а також можливість справедливого розв'язання питань оскарження в судах випадків неправомірної заборони влади на проведення мирних зборів громадян.

4. Інституалізація ненасильницького протесту виконує важливі соціальні функції: з одного боку, вона сприяє підвищенню ефективності рухів протесту, з іншого – каналізує протестні настрої, робить їх керованими й передбачуваними. Інституційну структуру ненасильницького протесту у посткомуністичній Україні складають сукупність формалізованих та неформалізованих інституцій, серед яких важливе місце займає опозиція, політичні партії, громадські об'єднання й рухи, а також органи самоорганізації населення та ініціативи.

Як показав досвід боротьби нашого народу за демократію, політична опозиція в Україні, включно з політичними партіями, не стала стабільним інститутом здатним акумулювати протестний потенціал громадян й очолити рух за реформи та модернізацію політичної системи країни. Натомість

поступово збільшується потенціал громадянського суспільства, збагачується його структура, форми й методи боротьби за права людей, що засвідчує досвід Майдану та Євромайдану, а також організації спротиву російській агресії на Сході країни. Причому збагачення інституційної структури громадянського суспільства відбувається завдякисамоорганізованим об'єднанням громадян типу автомайданів, загонів самооборони, народних комітетів і рад, волонтерського руху тощо.

5. На характер і спрямування акцій протесту вирішальний вплив здійснює поляризована регіональна ідентифікація громадян, яка ґрунтується головно на соціокультурних й психологічних чинниках, де вирішальне значення відіграють питання мови, історичної пам'яті, перспектив інтеграції до певних міжнародних центрів та спільнот тощо. В Україні це відобразилося в акціях протесту, що відбувалися в різних регіонах країни. На них ставилися актуальні політичні питання, відповіді на які полярні за змістом: «За чи проти надання російській мові статусу державної?», «За вступ до Євросоюзу/НАТО чи ні?», «За вступ до Митного союзу чи ні?» та ін.

Регіональний вимір соціокультурної ідентифікації населення показує, що вітчизняний регіоналізм має подвійну природу: з одного боку, він характеризується відмінностями, що випливають із культурно-духовних детермінант, специфіки історичної пам'яті, а з іншого – ґрунтується на місцевому патріотизмі, – тобто формується феномен соціокультурного регіоналізму. Завдання влади – не встановлення єдиної гомогенної ідентичності народу, підтримка однієї з ідентичностей за рахунок інших, а уважне ставлення до соціально-культурної своєрідності регіональних спільнот. Отже, стратегічним завданням ненасильницького протесту в Україні є пошук шляхів до взаєморозуміння між регіональними спільнотами і владою з перспективою встановлення гармонійних повноправних та взаємовигідних відносин.

6. Революційні події наприкінці XX – на початку XXI ст. у світі вписуються в концепт «третьої хвилі демократизації» С. Хантингтона. Вони відбувалися в багатьох країнах, включаючи країни колишнього Радянського Союзу, світової системи соціалізму й отримали свою назву через додавання до слова «революція» того або того прикметника. Це, зокрема, «співаюча революції» в прибалтійських державах, «мирна», «революція троянд» у Грузії, «помаранчева революція» в Україні, «революція тюльпанів» у Киргизстані та ін. Попри індивідуальну специфіку, усі вони мали схожі вихідні особливості; спільною в них була й мета – відхід від недемократичних форм правління та впровадження демократії.

Мирний перехід від авторитаризму до демократії внаслідок реалізації політики ненасильницького протесту в країнах ЦСЄ включав низку послідовних етапів, а також реалізацію певних заходів, процедур і технологічних прийомів, що мали національну специфіку. Водночас усі вони зводилися до лібералізації тодішнього політичного режиму, відміни монополії комуністичної партії на владу й створення правових засад

політичного плюралізму, проведення виборів на альтернативній основі, легалізації політичної опозиції й реабілітації жертв політичних репресій, інституалізації громадянського суспільства, забезпечення певної свободи ЗМІ, поглиблення діалогу між владою й опозицією тощо. Усе це відбувалося на тлі масових мирних протестів як ефективного засобу тиску на владу. Значну роль у цих процесах відігравало студентство та молодь.

Відсутність справжніх лідерів на початкових етапах руху протесту знижувало можливість ведення переговорного процесу між протестувальниками й владою. Відзначено велику дистанцію між протестними рухами й формалізованими інституціями громадянського суспільства (профспілками, неурядовими організаціями) та політичними партіями, які не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їхнього перебігу.

7. Специфіка мирних протестів у країнах Близького Сходу та Північної Африки в контексті подій «арабської весни» полягає в такому: ненасильницькими дії учасників масових акцій були лише на початкових стадіях розгортання руху протесту. Їх поступову трансформацію у силове протистояння зумовлено небажанням влади, а інколи й самих учасників протесту йти на компроміс (Лівія, Бахрейн).Тутпомітну роль зіграв племінний чинник;перехід протесту від мирного до насильницького в низці країн зумовлено релігійною нетерпимістю значних груп населення та їх ідейних провідників;значну роль в організації акцій протесту зіграла молодь, що вимагала забезпечення її робочими місцями; специфічну категорію учасників акцій протесту складали негромадяни, які вимагали соціального захисту та розширення політичних прав і свобод; значну роль у розгортанні руху протесту зіграло поширення в арабському світі інформаційно-комунікаційних технологій та використання мережевих структур.

8. Усі революційні зрушення в Україні та світі в досліджуваний період є уособленням демократичного транзиту – процесу переходу від авторитаризму до демократії. Простежується схожість перебігувсіх «кольорових» революцій, метою яких було впровадження «демократії знизу». Різні за змістом, вони, втім мали спільну стратегію: масові протести відбувалися, зазичай, у рамках конституційних змін, покликаних розширити форми участі народу у функціонуванні режиму як рух за «більшу демократію»; усі вони мали за мету зміну чинних політичних лідерів; причиною масових протестів часто ставали фальсифікації виборів; основну масу учасників рухів протесту становила студентство й молодь. Спільною рисою багатьох «кольорових» революцій – оформлення вуличних виступів як карнавалу або свята, а також застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Визначальною рисою масового ненасильницького протесту в Україні 2000-х рр. стала пріоритетність духовних цінностей над матеріальними – обстоювання базових демократичних цінностей (людської гідності, честі й достоїнства, прав та свободи людини, солідарності) на противагу соціально-економічним вимогам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Фахові видання

1. Белгасем М. А. Структурні характеристики громадянського протесту в Україні / Мохамед Алі Белгасем // Вісник Львівського ун-ту :зб. наук. праць. Філософсько-політологічні студії. – 2016. –№ 8. – С. 200–209.
2. БелгасемМ. Чинники впливу на формування потенціалу протестної активності громадян України / МохамедБелгасем // Вісник Дніпропетр. університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія : зб. наук. праць. – 2015. – № 4(26). – С. 38–45.
3. Омар Мохамед Алі Адрис. Інституційна структура ненасильницького протесту в Україні / Мохамед Алі Адрис Омар // Вісник Східноєвроп. нац. ун-ту. Серія : Міжнародні відносини. – 2017. – № 6 (355). – С. 200–205.

Видання, внесені до міжнародних наукометричних баз

4. Белгасем М. А. Теоретико-методологічні аспекти дослідження ненасильницького протесту в Україні / М. А. Белгасем // StudiapolitologicaUcraino-Polona.Roczniknaukpolitycznych. – Numer6. – Zytomierz; Kijow; Krakow, 2016. – S. 280–291.
5. Белгасем М. Специфіка використання ненасильницького протесту на етапі демократичного будівництва Республіки Польща /С.Байрак, М. А.Белгасем // StudiapolitologicaUcraino-Polona.Roczniknaukpolitycznych. – Numer5. – Zytomierz; Kijow; Krakow, 2015. – S. 86–94.

Публікації в інших виданнях

1. Белгасем М. Ненасильницький протест – сутність поняття / МохамедБелгасем // Політологічні читання імені професора Богдана Яроша :зб. наук. праць. – Вип. 4/ за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015.–С. 12–15.
2. Белгасем М. Ненасильницький протест як ефективний засіб протидії свавіллю влади: теоретичний аспект / М.Белгасем // Матеріали IX між нар.наук.-практ.конф. аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (12–13 травня 2015 р.). – Т. 1. – Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2015. – С. 86–89.

3. Белгасем М. А. Соціокультурні чинники політичного протесту в Україні у контексті регіональної ідентифікації / В. Бортніков, М. А. Белгасем // Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24–25 листоп. 2015 р.) / МОН України, Київ. нац. ун-т будівництва і архітектури та ін. – Київ; Тернопіль : Астон, 2015. – С. 12–17.
4. Белгасем М. А.Характеристика ненасильницького протесту у праці Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії» / М. А. Белгасем //Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матеріалиVIМіжнар.наук.-практ.конф. студентів та аспірантів, Чернівці, 7–8 квіт. 2016 р. – Чернівці, 2016. – С. 43–45.
5. Белгасем М. А. Специфіка мирних протестів у контексті «арабської весни» М. А. Белгасем // VВсеукр.політол. читання ім.проф. Богдана Яроша : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 11–19.
6. Белгасем М. Специфіка та причини ненасильницьких протестів у країнах Східної Європи на етапі демократичної трансформації / М. Белгасем //VI Всеукр.політол. читання ім.проф. Богдана Яроша : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – С. 19–28.

АНОТАЦІЯ

Омар Мохамед Алі Адріс. Ненасильницький політичний протест в Україні в умовах демократичної трансформації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017.

У дисертації здійснено теоретико-методологічний аналіз й узагальнено практичний досвід організаціїмасових форм ненасильницького протесту в Україні в контексті світової практики. На основі аналізу та систематизації наукових джерел з’ясовано стан наукового розроблення проблеми в зарубіжній і вітчизняній літературі.

Дослідженорівень законодавчого, нормативно-правовогозабезпечення організації мирних форм протесту в Україні. Розкрито інституційну структуру ненасильницького політичного протесту в Україні, соціокультурні чинники його виникненняв контексті регіональної ідентифікації громадян.

Показано роль опозиції, політичних партій і об’єднань громадянського суспільства в організації масових форм політичного протесту в Україні, насамперед під час Помаранчевої революції (2004) та подій на Євромайдані (2013–2014).

Показано спільне й особливе здійснення акцій ненасильницького політичного протесту в Україні та світіна етапі демократичної трансформації

на прикладі країн Центральної та Східної Європи, а також країн Північної АфрикийБлизького Сходу під час подій «арабської весни».

Ключові слова: ненасильницький політичний протест, демократичний перехід, Україна, країни Центральної та Східної Європи, «арабська весна», «кольорові революції», громадянське суспільство, Майдан.

АННОТАЦИЯ

Омар Мохамед Али Адрис. Ненасильственный политический протест на Украине в условиях демократической трансформации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2017.

В диссертации проведен теоретико-методологический анализ и обобщен опыт организации массовых форм ненасильственного протеста на Украине в контексте мировой практики. На основании анализа и систематизации научных источников выяснено состояние изученности проблемы в зарубежной и украинской литературе. Охарактеризован уровень законодательного, нормативно-правовогообеспечения организации мирных протестовв Украине.

Раскрыто институциональную структуру ненасильственного политического протеста в Украине, социокультурные факторы его возникновения в контексте региональной идентификации его граждан. Показана роль оппозиции, политических партий и объединений гражданского общества в организации массовых форм политического протеста в Украине, в первую очередь во времена Оранжевой революции (2004) и событий на Евромайдане (2013–2014).

Показано общее и особенное во время проведения акций ненасильственного политического протеста на Украине и в мире на этапе демократической трансформации на примере стран Центральной и Восточной Европы, а также стран Северной Африки и Ближнего Востока в ходе событий «арабской весны».

Ключевые слова: ненасильственный политический протест, демократический переход, Украина, страны Центральной и Восточной Европы, страны Северной Африки и Ближнего Востока, «арабская весна», «цветные революции», гражданское общество, Майдан.

SUMMARY

Omar Mohamed Ali Adris. Non-violent Political Process in Ukraine in Terms of the Democratic Transformation.– Manuscript.

Candidate degree dissertation in Political Science, Specialty 23.00.02.– political institutions and processes. The Ivan Franko National University of Lviv, 2017.

The theoretical and methodological analysis has been carried out and practical experience of mass forms of non-violent protest organization in Ukraine in the context of world practice has been generalized in the dissertation. The state of the scientific development of the problem in foreign and domestic literature has been elucidated on the basis of analysis and systematization of the scientific sources. It has been proved that the theoretical and conceptual foundations of non-violence as an ideology and resistance movement to despotic power are organically linked with thereligious-philosophical guides and pacifism ideas. The basic conceptual models and theories that reveal the specifics of non-violent protest as a socio-political phenomenon have been considered.

The state of development of the legislative, regulatory and legal framework of the peaceful forms of protest in Ukraine organization and its compliance with international practice of ensuring of human rights and freedoms in the context of the right for peaceful protest has been elucidated. Legislative, normative and legal basis of non-violent protest in Ukraine is being in the state of incipience. Without the law of Ukraine, that regulates the order of organization and holding of peaceful gatherings, demonstrations, picketing, strikes and other forms of expression of the citizens on certain issues, this sphere of public relations leaves a wide field for abuses of power towards the restriction of thecitizens' rights to freedom of peaceful gatherings.

The institutional structure of non-violent political protest in Ukraine,the peculiarities of its formation and development have been revealed. The role of formal and non-formalized institutions in the organization and direction of massive non-violent protests in Ukraine, in particular, the role of the extra-parliamentary opposition, political parties and institutions of the civil society have been found out. Political opposition in Ukraine, including political parties,has not become a stable institution capable to accumulate Ukrainian citizens' protest potential and to lead the reform movement and modernization of the country's political system. Instead, the potential of the civil society is gradually increasing, its structure, forms of the methods of struggle for human rights, testifying experience as evidenced by the Maidan (2004) and the Euromaidan (2013–2014) experience is enriched, as well as the organization of the resistance to Russian aggression in the East of this country.

The content of socio-cultural factors that determine regional identification of the citizens has been found out. Polarized regional identification of citizens, which is based on, the main, socio-cultural and psychological factors, where the issues of language, historical memory, prospects of integration into certain international centers and communities, etc., play a determined role, has a decisive impact on the nature and direction of the protest actions.

Comprehensive and special realization of non-violent political protest actions in Ukraine and in the world under the democratic transition on the example of Central and Eastern European countries, as well as well as the countries of North Africa and the Middle East in the course of the «Arab Spring» has been proved.

Key words: non-violent political protest, democratic transition,«color revolutions», Ukraine, Central and Eastern European countries, the «Arab spring», civil society, Maidan.